

Dawne mapy przedmiotem manipulacji i narzędziem propagandy

Dorota Borowicz

Uniwersytet Wrocławski

E-mail: dorota.borowicz-micka@uwr.edu.pl

Zarys treści: Połączenie siły oddziaływania mapy oraz subiektywności działań jej autora jest czynnikiem, który może decydować o wykorzystaniu mapy jako wpływowego narzędzia manipulacji, prowadzącego do osiągnięcia określonego celu. Dezinformacja i propaganda to dwa główne typy działań o charakterze manipulacyjnym. Pierwsze z nich polega na wprowadzaniu w błąd i zazwyczaj ma charakter jednorazowy. Propaganda natomiast wiąże się z masowym rozpowszechnianiem informacji i jest celową i systematyczną próbą kształtowania percepcji, manipulowania myślami, a często także zachowaniami odbiorcy, w celu osiągnięcia reakcji zgodnej i intencjami nadawcy informacji.

W kartografii polskiej XX w. obserwuje się liczne przykłady map wydanych w celach propagandowych. Ich geneza związana była w głównej mierze ze zmiennymi losami ziem polskich, zwłaszcza z ich sytuacją polityczną. Należą do nich opracowania o wymowie informacyjno-propagandowej i popularyzatorsko-propagandowej z początku XX w., mapy politycznej perswazji wydawane w okresie I wojny światowej i rokowań pokojowych po jej zakończeniu, mapy rozszczeń terytorialnych i argumentacji przeciwko nim z czasów II Rzeczypospolitej oraz mapy służące manifestowaniu zdobyczy socjalizmu i propagandzie gospodarki planowej okresu PRL.

Słowa kluczowe: manipulacja, propaganda, dawne mapy, mapy propagandowe, kartografia polska XX wieku

Pośród zachowanych do dzisiejszych czasów rękopiśmiennych lub drukowanych zabytków kultury materialnej ważne miejsce zajmują wydane niegdyś mapy. Najstarsze z nich stanowią świadectwo stanu wiedzy o rozmieszczeniu obiektów topograficznych w przestrzeni geograficznej, inne – opracowane później – dokumentują stosunki społeczno-gospodarcze na określonym obszarze, prezentują jakościowe i ilościowe charakterystyki przedstawianych zjawisk. Często w stosunku do takich map stosuje się określenie „dawne mapy”. S. Alexandrowicz (1999) objaśnił je jako mapy powstałe przed „nowoczesnymi”, opartymi na terenowych pomiarach geodezyjnych i pokrywającymi najczęściej cały obszar kraju. W rozumieniu historycznym „dawne mapy” utożsamiał z mapami topograficznymi, które wskutek upływu czasu i zmian zachodzących w środowisku stały się

nieaktualne, a jako granicę chronologiczną między mapami „dawnymi” a „nowoczesnymi” zaproponował rok 1939.

Wydaje się jednak konieczne objęcie tym pojęciem dawnych map tematycznych, stanowiących dziś źródło poznania i oceny stosunków przyrodniczych, gospodarczych, społecznych, kulturowych występujących na danym terenie w określonym momencie czasu w przeszłości (także po 1939 r.). Najczęściej zjawiska te zostały zilustrowane na podkładach kartograficznych o określonych podstawach matematycznych. Dawne mapy tematyczne nie obejmują często całego kraju, ale mogą być to mapy nawet niewielkich jego obszarów, jak również mapy dużych regionów geograficznych i całego świata. Tego typu opracowania przedstawiają jeden lub kilka wybranych elementów przestrzeni, zjawisk, procesów, ale także idee, hipotezy, rezultaty analiz i syntez (W. Żyszkowska, W. Spallek, D. Borowicz 2012). Za każdym razem ilustrują one aktualne w danym momencie czasu zróżnicowanie przestrzenne zjawisk (np. mapa rozmieszczenia ludności) lub stan badań (np. mapa geologiczna). Niektóre mapy charakteryzują się długim czasem aktualności (np. geologiczne, geomorfologiczne, glebowe). Obok nich istnieją mapy prezentujące określoną sytuację społeczną, polityczną, gospodarczą; te dezaktualizują się stosunkowo szybko, stąd stanowią szczególnego rodzaju dokumenty przedstawiające stan zjawiska w danym momencie historycznym. Opracowywano je niegdyś żeby zobrazować stan wiedzy, ale także na potrzeby planistyczne, ilustracyjne, dydaktyczne itp. O powstaniu map tematycznych niejednokrotnie decydowała potrzeba chwili: zostały opracowane i wykorzystane do celów informacyjnych, propagandowych, politycznych, po czym utraciły swoją „praktyczną” przydatność. Dziś mają one jedynie wartość historyczną, poznawczą, są przedmiotem badań porównawczych, analitycznych, syntetycznych itp.

Celem niniejszego opracowania jest identyfikacja tych dawnych map tematycznych, które stały się przedmiotem manipulacji i narzędziem propagandy – genezy ich wydania i cech, które decydują o tym, że dana publikacja mogła powodować dezinformację u odbiorcy lub zostać wykorzystana w procesie propagandy. Poza nielicznymi wyjątkami, analiza obejmuje polskie publikacje kartograficzne, z których – z powodu dużej ich liczby – omówiono tylko charakterystyczne przykłady map wydawanych w określonych latach XX wieku. W szczególności wskazano na związek map o wymowie propagandowej z wydarzeniami dziejowymi, które miały miejsce w minionym stuleciu. Omówiono także zagadnienie wiarygodności mapy, możliwości wykorzystania opracowań kartograficznych jako wpływowego narzędzia perswazji oraz znaczenia map w propagandzie.

Mapa geograficzna jest odzwierciedleniem tego, co w danym momencie znajduje się w prezentowanej przestrzeni, zapisem charakterystyk występujących w niej obiektów, zjawisk lub procesów. Jednym z kryterium możliwości

przedstawienia na mapie tematycznej dowolnego zjawiska jest identyfikacja przestrzenna informacji. Oznacza to, że informacje na temat cech obiektów i zjawisk są odniesione do ich graficznych reprezentantów na mapie (punktów, linii i powierzchni), których położenie jest ściśle określone. Informacje są więc umiejscowione w przestrzeni, a świadomość jej istnienia – co oczywiste – ma każdy użytkownik mapy. Ta właściwość map wpływa na fakt, iż przeciętny czytelnik uważa mapę za wiarygodne źródło informacji. M. Monmonier (1996) zwraca uwagę, że nawet osoby, które zwykle są nieufne w odniesieniu do tekstów pisanych, mapy darzą dużym zaufaniem. Skutkiem tego jest ogromny wpływ map na postrzeganie świata przez ich odbiorców. Są one niezwykle sugestywne. Od ich treści, w myśl zasady „jestem na mapie, znaczy istnieje”, zależy w świadomości człowieka istnienie wielu obiektów i zjawisk. Mapa odgrywa zatem ważną rolę w kształtowaniu przekonań ludzi o rzeczywistości, w której żyją.

Pomijając przypadki celowego fałszowania map, przeciętny czytelnik mapy zwykle nie jest w stanie uświadomić sobie, że nie może ona prezentować wszystkich elementów rzeczywistości, a jej opracowanie jest procesem subiektywnym. Jego wyrazem jest chociażby generalizacja treści mapy – niezbędna, aby była ona czytelna, a w wyniku tego użyteczna dla odbiorcy. Rola autora mapy w procesie jej opracowania jest kluczowa. To on przekłada szereg informacji odnoszonych do przestrzeni na język kartograficzny. Dysponuje określoną wiedzą, umiejętnościami, doświadczeniem, ale także światopoglądem. Na poszczególnych etapach opracowania mapy jej autor dokonuje indywidualnego wyboru danych, metody wizualizacji kartograficznej, barw itp., aby zilustrować wybrany temat, co nie pozostaje bez wpływu na efekt końcowy. W rezultacie np. dwie mapy opracowane z wykorzystaniem identycznych danych, ale z zastosowaniem odmiennych metod wizualizacji przedstawiają zupełnie różny obraz rozmieszczenia zjawiska.

Połączenie siły oddziaływania mapy i subiektywności działań jej autora jest czynnikiem, który może decydować o wykorzystaniu mapy jako wpływowego narzędzia perswazji, skutecznego narzędzia wprowadzania w błąd, manipulacji, propagandy. Perswazja jest takim sposobem przekazywania informacji, któremu zawsze towarzyszy próba wpłynięcia na adresata, chęć wywołania jakiejś zmiany: zachowania odbiorcy, jego postawy, przekonań, działań, systemu wartości itp. (M. Tokarz 2006). Sytuacja taka ma miejsce, kiedy celem autora mapy staje się na przykład upowszechnienie głoszonej idei lub nakłonienie czytelnika do zajęcia określonego stanowiska w danej sprawie („tak, tu powinna przebiegać granica”). Psycholog M. Tokarz (2006) podkreśla, że każda perswazja ma w pewnym sensie charakter manipulacyjny, jednak manipulacja jest takim działaniem, w którym niczego nieświadomy odbiorca informacji celowo jest prowadzony w kierunku, z którego tylko nadawca zdaje sobie sprawę. Nie wszystkie działania tego typu są jednak negatywne, np. edukacja, a więc podobnie opracowanie map

dla szkolnictwa. Mapy tego typu nieraz charakteryzują się zdecydowanie uproszczoną treścią, co nie jest wynikiem manipulacji w pejoratywnym znaczeniu, ale efektem dostosowania ich treści do możliwości percepcyjnych ucznia. Manipulacja jest bowiem perswazją przeciwko interesowi odbiorcy (R.B. Cialdini 2012), świadomym, nieuczciwym operowaniem faktami i taką ich interpretacją, aby dla osiągnięcia korzyści przekonać do swoich racji największą rzeszę ludzi (J. Gajda 2007). Nie jest manipulacją zamierzone upraszczanie faktów dla klarownego, zgodnego z prawdą pokazania istoty zjawiska, co w edukacji zwane jest „uprzyśtępnianiem”, a w kartografii generalizacją.

Jednym z działań o charakterze manipulacyjnym jest dezinformacja. Polega ona na wprowadzaniu w błąd, które również może mieć znamiona wywierania wpływu. Ma ona zazwyczaj charakter jednostkowy i jednorazowy (P. Znyk 2011). Może ona mieć miejsce zarówno w przypadku map tematycznych, ogólnogeograficznych, jak i historycznych. Jej wyrazem może być np. zaniedbanie prezentacji określonych treści lub wprowadzenie na mapę nieprawdziwych informacji. Jako przykład zafałszowania obrazów kartograficznych J.S. Murray (1992) wymienia mapy z obszaru Kanady, na których „zaniedbano” pokazania przeprowadzonej w 1927 r. granicy między Quebeckiem i Labradorem, a na mapie turystycznej – jednej z konkurujących ze sobą linii kolejowych. W kolejnych wydaniach urzędowych map topograficznych były wysypiska śmieci, oznaczano jako parki, z zaniechaniem informacji, że są to jednocześnie tereny rekultywowane. Manipulacją tego typu było również zaznaczanie na niemieckich chorochromatycznych mapach narodowościowych z okresu międzywojennego obszarów leśnych na terenach, na których dominowała ludność nie-niemiecka, barwą przyjętą do oznaczania obszarów zdominowanych przez Niemców (D. Borowicz 2004). W ten sposób narzucano czytelnikowi fałszywy obraz rzeczywistości.

Przykładem wprowadzania w błąd w kartografii jest również fakt, że po drugiej wojnie światowej, pomimo postanowień zawartego w grudniu 1970 r. układu między Polską i RFN „o nienaruszalności obecnie i w przyszłości” zachodniej i północnej granicy Polski, niemal we wszystkich atlasach szkolnych wydawanych w RFN oznaczano ją sygnaturą odmienną od pozostałych granic państwowych. Fakt ten wynikał z decyzji prawnych niezależnego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, ale u czytelnika powodował kartograficzną dezinformację. Przykładem mogą być mapy zamieszczone w atlasie szkolnym Westermanna wydanym w 1973 roku. Oznaczono na nich granicę między RFN i NRD oraz między NRD i Polską linią przerywaną objaśnioną w legendzie jako „Demarkationslinie”. Podobnie przedstawiono fragment wschodniej granicy Polski opisaną jako „polsko-radziecka linia demarkacyjna w Prusach Wschodnich”. Na mapach oznaczono również wschodnią granicę Rzeszy z 31 grudnia 1937 roku (*Westermann Schulatlas*, 1973).

O manipulacjach w kartografii decydowano nieraz na wysokim szczeblu. Przykładem może być wpływ antypasztuńskiej polityki władz na wydanie w Polsce zafałszowanych map narodowościowych Afganistanu (M. Gawęcki 1993), lub uchwała podjęta na Kongresie Geografów Niemieckich w Lipsku w 1921 r. dotycząca oznaczenia w atlasach szkolnych granicy Niemiec sprzed 1914 roku (J. Barbag 1980). M. Monmonier (1996) przytacza sytuację, kiedy w latach osiemdziesiątych XX w. administracje rządowe Indii i Pakistanu nakazały oznaczać Kaszmir w granicach swoich państw, pomimo odmiennej rzeczywistej sytuacji politycznej tego regionu. Z inicjatywy władz na mapach w okresie Polski Ludowej, poprzez publikowanie niekompletnych i nieprawdziwych danych o stanie społeczno-gospodarczym Polski, przedstawiano fikcyjny rozwój gospodarczy kraju.

Manipulacji i dezinformacji zwykle przyświeca jakiś cel, np. propagandowy. Propaganda to działanie o charakterze manipulacyjnym, które wiąże się z rozpowszechnianiem informacji. Jest formą komunikowania się ludzi, przy czym w tym procesie odgrywają oni odmienne role, a komunikat przekazywany jest do odbiorcy zwykle w sposób masowy (B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka 1999). W przypadku propagandy najczęściej mamy do czynienia z przepływem informacji tylko w jednym kierunku. Taką cechą ma także kontakt typu: kartograf – użytkownik mapy. Jedną z definicji propagandy określa ją jako celową i systematyczną próbę kształtowania percepcji, manipulowania myślami, także często zachowaniami odbiorcy, w celu osiągnięcia takich reakcji, które są zgodne i intencjami nadawcy informacji (G.S. Jowett, V. O'Donnell 1986). Mapy stają się przedmiotem propagandy, jeśli zamiarem kartografa (autora, redaktora, wydawcy) staje się uzyskanie wpływu na opinię publiczną, skupienie uwagi odbiorców na idei, którą stara się zaakcentować. J. Ager (1977) podkreśla, że celem kartografa-propagandzisty jest opracowanie mapy, która – w odróżnieniu od wyważonej graficznie i precyzyjnej „normalnej” mapy – przyciąga uwagę, wydaje się być wiarygodna i przekonująca. Najczęściej zamierzeniom propagandowym służą mapy tematyczne. Kartograf opracowując mapę do takich celów subiektywnie dobiera odwzorowanie kartograficzne, dane, „odpowiednio” te dane opracowuje, stosuje takie zmienne graficzne i metody wizualizacji kartograficznej, które umożliwiają zaakcentowanie pewnych informacji, nierzadko drugoplanowych, a pomniejszenie znaczenia innych. Nie oznacza to, że mapa jest zafałszowana – najczęściej jest poprawna pod względem graficznym i merytorycznym, ale zastosowane dane i środki prezentacji kartograficznej powodują, że mapa jest tendencyjna. Mapy stanowią więc łatwy przedmiot manipulacji, stąd niektóre z nich stały się pomocne w oddziaływaniu na społeczeństwo w celu propagowania poglądów i przekonań: politycznych, społecznych, gospodarczych i innych.

Mapa stanowi element propagandy wizualnej – obok ulotek, plakatów, prasy, fotografii, transparentów. Wykorzystują one wyłącznie bodźce wzrokowe. Socjologowie wskazują środki wyrazu, które ten rodzaj propagandy angażuje

w procesie przekazu informacji: graficznie przedstawione słowo, symbol, znak, barwa, ruch (L. Wojtasik 1986). Specyfika graficznej wizualizacji informacji w postaci mapy sprawia, że w celach propagandowych można wykorzystać inne jej cechy i właściwości. Jako sposoby graficznej prezentacji informacji służące manipulacji i propagandzie J. Ager (1977) wymienia: wybór danych, odwzorowanie, barwę, symbole, napisy, sposób prezentacji danych statystycznych, sąsiedztwo map, artyzm. Z kolei M. Monmonier (1996) „kartograficznymi środkami ataku” określa strzałki, koła oraz toponimy; poświęca również uwagę znaczeniu barwy, odwzorowania i prezentacji danych statystycznych na mapach o treściach tendencyjnych. Wykorzystanie do celów propagandowych różnych aspektów uwzględnianych podczas procesu redagowania map ma na uwadze wzmocnienie przekazu kartograficznego i utrwalenie prezentowanych na mapie informacji w pamięci odbiorcy. Większość sposobów prezentacji treści na mapach propagandowych i ich znaczenie dla przekazu informacji o charakterze propagandowym była już omawiana w literaturze (D. Borowicz 2004, 2008, 2015).

Znaczenie propagandowe mogą mieć również publikacje kartograficzne niekoniecznie wykorzystujące specyficzne środki wyrazu propagandy wizualnej. Takie wydawnictwa nie należą do rzadkości. Są to przede wszystkim mapy i atlasy opublikowane w określonym czasie, będące świadkami wydarzeń politycznych i przemian dziejowych. Poprzez prezentację pewnych treści umacniają one w świadomości czytelników istnienie odpowiednio wybranych faktów, w związku z czym stają się często środkiem do osiągnięcia określonych celów politycznych, społecznych, gospodarczych lub komercyjnych. Czasem przypadkowo opublikowane mapy zostają wykorzystane jako argumenty do ich realizacji. Częściej jednak – w określonych okresach historycznych – celowo wydawano liczne mapy o charakterze informacyjno-propagandowym, aby wpłynąć na opinię publiczną, a w efekcie osiągnąć reakcje odbiorców zgodne z intencjami autorów przekazu. Publikowanie wielu opracowań w określonym czasie – nierzadko przez różnych autorów, którym przyświecał ten sam cel – a poświęconych temu samemu zagadnieniu, sprzyjało utrwalaniu prezentowanych treści w świadomości społeczeństw. Eksperymenty psychologów dowodzą bowiem, że zgodnie z manipulacyjną techniką powtórzeń, takie działania wzmacniają skuteczność propagandy (P. Znyk 2011).

Mapy, których celem jest wywarcie wpływu na ich odbiorców, aby osiągnąć reakcje zgodne z zamiarem nadawcy, są wykorzystywane w reklamie. Reklamodawca za ich pomocą próbuje skutecznie zaoferować określony produkt lub usługę, a jego cele są wyłącznie komercyjne. Mapy tego typu zwykle mają zasięg lokalny, stąd ich znaczenie jako opracowań perswazyjnych jest niewielkie (M. Monmonier 1996).

Zdecydowanie większe znaczenie mają mapy wykorzystywane w perswazji politycznej. Za ich pomocą propagandzista polityczny prezentuje określoną

ideologię, a jego cele są zwykle dyplomatyczne lub militarne. Kartograf, badacz zjawisk manipulacji w kartografii, M. Monmonier (1996) zwraca uwagę, że wykorzystując mapy propagandowe propagandyści polityczni najczęściej stawiają czoło głosom mniejszości etnicznych, innym krajom, przeciwnej ideologii lub szeroko przyjętym normom dobrym lub złym. Mapy jako instrument propagandy politycznej są liczniejsze i zwykle mają zasięg większy niż lokalny, stąd większe jest ich znaczenie jako narzędzia utrwalania w społeczeństwie określonych poglądów lub krzewienia idei. M. Monmonier zauważa, że najliczniejszą grupą map propagandowych na świecie są mapy dotyczące roszczeń terytorialnych, narodowości, granic, strategicznego położenia, podbojów, ataków, ruchów wojsk, sfer wpływów oraz nierówności regionalnej. W ten sposób mapy stają się elementem strategicznym w walce o terytoria. Za ich pomocą każda ze stron sporu próbuje uzasadnić konieczność włączenia w swoje granice obiektu roszczeń, podkreślić znaczenie określonego obszaru lub udokumentować konieczność rewizji rubieży. W kartografii światowej liczne są na przykład mapy dokumentujące konieczność właściwego – z punktu widzenia każdego z mocarstw – kolonialnego podziału świata lub „uzasadniające” potrzebę dominacji komunizmu na globie ziemskim.

*

Analizując polskie dzieła kartograficzne wydane na początku XX w., nie jest łatwo wskazać jednoznacznie publikacje wyraźnie charakteryzujące się cechami przypisywanymi mapom o wymowie propagandowej. Sugestywność opracowań kartograficznych z tego okresu przejawia się zazwyczaj nawiązywaniem do kultury i tradycji polskiej oraz odwoływaniem do czasów świetności państwa polskiego sprzed 1772 roku. W przypadku niektórych publikacji uwidacznia się bowiem propagowanie dogłębnego poznawania „własnego kraju” oraz chęć podtrzymywania pamięci o niegdyś niepodległym państwie polskim. Przykładami tego typu publikacji mogą być atlasy E. Romera, J.M. Bazewicza i A. Macieszy.

Atlas geograficzny E. Romera (1908) to dzieło, które z założenia nie miało być w opracowaniu propagandowym; jako cel wydania autor wymienia „dostarczenie uczniowi rzetelnej wiedzy o Ziemi” (J. Rodzoś, P. Wojdanowicz 2008). Na uwagę zasługuje jednak fakt, że w następnych wydaniach zawierał on mapę *Ziemie dawnej Polski*, dzięki czemu służył młodym czytelnikom wiedzą o zasięgu „dawnej” Polski, przez co niewątpliwie propagował potrzebę poznania własnej ojczyzny, która oficjalnie nie istniała. Z kolei *Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego* J.M. Bazewicza (1907) (ryc. 1) to publikacja kartografa-samouka, który poza działalnością kartograficzną podejmował działalność publicystyczną: „pisał i wydawał różne broszury, mające za zadanie uzdrowić w Polsce wszystko co niedomagalo” (W. Grzelak 1965). Celem wydania niniejszego atlasu, jak w przedmowie podaje sam autor, było „zainteresowanie szerszego grona

Ryc. 1. Strona tytułowa *Atlasu geograficznego ilustrowanego Królestwa Polskiego* J.M. Bazewicza z 1908 r.

rodaków naszym krajem własnym, zachęcenie ich do poznania go i ukochania”. J.M. Bazewicz zastosował w atlasie polskie nazewnictwo, mimo że nie istniało wówczas oficjalnie państwo polskie. Poprzez wprowadzenie ilustracji przedstawiających najciekawsze zabytki i krajobrazy ziem polskich oraz stroje ludowe z danego regionu autor „pokazywał” naród polski, propagował jego zwyczaje i tradycje.

Kolejny przykład pochodzący z początku XX w. to *Atlas statystyczny Królestwa Polskiego* A. Macieszy (1907), który prowadził działalność polityczną i społeczną wyraźnie propagującą dążenia niepodległościowe. Aktywnie walczył o język polski w szkole i gminie (B. Horodyski 2000). Atlas był niewątpliwie przejawem jego poglądów. Cele opracowania atlasu autor precyzuje w jego przedmowie: „atlas osiągnie swój cel – popularyzację wiedzy statystycznej i pogłębienie znajomości kraju naszego”. Podkreśla również, że „dokładna znajomość warunków ekonomicznych kraju własnego jest niezbędna dla każdego dobrego obywatela”.

Wyraźniej propagandowe cele miały mapy i atlasy przygotowane z myślą o przyszłej konferencji pokojowej. Nadchodząca I wojna światowa oraz rosnące nadzieje na odzyskanie niepodległości skłaniały wówczas wielu polskich uczonych do przygotowania różnego rodzaju kompendiów propagujących wiedzę o ziemiach polskich. Należał do nich – przygotowany w trudnych warunkach wojennych – *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* E. Romera (1916). Była to publikacja o charakterze zarówno informacyjnym, jak i propagandowym, bowiem – jak twierdził Romer – można go „użyć do propagandy sprawy powstałej Polski” (E. Romer 1989). Wydanie atlasu związane było przede wszystkim z potrzebą zaprezentowania uczestnikom planowanej konferencji pokojowej ziem dawnej Polski pod względem fizjograficznym, ludnościowym, historycznym, kulturowym i gospodarczym. W atlasie obszar przedrozbiorowej Polski rozszerzono o ziemie Górnego i części Dolnego Śląska, co było manifestacją poglądów autora na temat przebiegu granic odrodzonej ojczyzny.

Wyjątkowo obfity w polskie publikacje kartograficzne o charakterze propagandowym był krótki okres lat 1919–1921. Było to związane z sytuacją polityczną, jaka miała miejsce na ziemiach polskich po I wojnie światowej. Rokowania pokojowe oraz plebiscyty miały zdecydować o kształcie przyszłego niepodległego państwa polskiego. W sytuacji, gdy ważyły się losy ziem polskich, rosło poczucie konieczności podjęcia walki o przyszłość ojczyzny. Skomplikowana sytuacja polityczna stała się głównym powodem opracowywania sugestywnych map, propagujących racje ludności polskiej w kwestii wyznaczania nowych granic II Rzeczypospolitej.

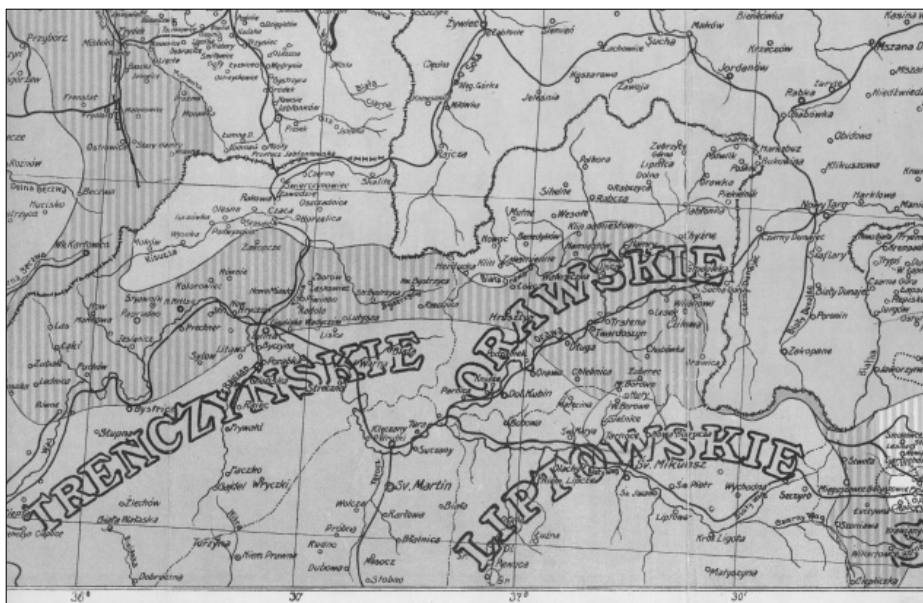
Pierwszą grupę map opracowanych w tym okresie stanowią publikacje wydawane jeszcze w trakcie trwania rokowań podczas konferencji pokojowej w Paryżu, na której miała zapaść decyzja o przebiegu przyszłych granic Polski i Niemiec. Uczestnicy konferencji korzystali z materiałów źródłowych przygotowanych przez statystyków i geografów państw zwyciężskich (M. Siedlecki 1919), a także, jak podaje H. Herb (1989), z map i dokumentów dostarczanych przez przedstawicielstwa zainteresowanych narodów. Dzięki prezentacji kartograficznej można było wyraźniej i dokładniej przedstawić politykom zagadnienia terytorialne. Każda z zainteresowanych przebiegiem granic stron, także polska, starała się pokazać przedstawicielom państw zwyciężskich swoje racje w kwestiach dotyczących obszarów spornych. Z uwagi na fakt, że na paryskiej konferencji pokojowej przy delimitacji nowych rubieży przyjęto kryterium etniczne, zdecydowana liczba map propagandowych tego okresu dokumentowała stosunki narodowościowe. Część spośród map, przygotowanych w trakcie konferencji pokojowej przez Biuro Geograficzne działające przy Biurze Prac Kongresowych, zebrano i wydano razem w 1921 r. w postaci *Polskiego atlasu kongresowego* pod redakcją E. Romera. Jak podano w jego przedmowie, każda z map zamieszczonych w atlasie „służyła już w swoim czasie celom uświadamiania i propagandy”.

Realizację założenia można stwierdzić w sugestywnym przedstawianiu problematyki narodowościowej oraz wprowadzeniu zestawień map, porównujących te zagadnienia w różnych latach. Na kartach atlasu oznaczono na przykład obszary Górnego Śląska i okolic Gdańska jako „terytoria uznane za niewątpliwie polskie” (tablica XII), w wyraźnie subiektywny sposób dobrano sygnatury na mapie propagującej dominację posłów polskich na obszarze ziemi grodzieńskiej i wileńskiej (tablica XIX) oraz zademonstrowano polskość guberni chełmskiej poprzez zestawienie trzech map wskazujących na spadek udziału ludności prawosławnej na tym obszarze (tablica XXII).

Gdy w Paryżu zdecydowano o kształcie „nowego” państwa polskiego, na ziemiach polskich również wydawano mapy o charakterze informacyjno-propagandowym dotyczące tematyki narodowościowej i politycznej, związanej z wytyczaniem jego granic. Są to mapy zarówno całego terytorium zamieszkanego przez Polaków, jak i określonych regionów, np. obszarów plebiscytowych. Przykładem mapy z tego okresu jest *Mapa narodowościowa ziem polskich* E. Maliszewskiego (1919). Cechuje się ona stosunkowo dużą schematycznością – w dużym przybliżeniu ilustruje faktyczne stosunki narodowościowe prezentowanego obszaru, zwłaszcza Kresów Północno-Wschodnich i Górnego Śląska; z wykorzystaniem intensywnej czerwonej barwy propaguje jednak wyraźną przewagę ludności polskojęzycznej na ziemiach, które Polska utraciła w wyniku rozbiorów.

Kolejne sugestywne publikacje kartograficzne, których geneza związana była z wytyczaniem nowych granic Polski przez Radę Najwyższą zwyciężskich aliantów, to mapa obszarów Litwy i Rusi J. Czekanowskiego (1918), mapa Górnego Śląska A. Dudzińskiego (1919), mapa ziem północnych dawnej Polski E. Romera (1919) oraz mapa przedstawiająca teren Galicji S. Pawłowskiego (1919) – wszystkie wydane w serii „Prace Geograficzne” E. Romera. Na mapach tych zastosowano szereg działań, aby ich grafika prezentowała rzeczywistość korzystną dla strony polskiej, np. dobór barw sygnatur ilościowych, wybór danych (m.in. wyznanie, własność szlachecka), objęcie granicą państwową terytoriów do niego nienależących (D. Borowicz 2004).

Z tego okresu pochodzi także mapa F. Popiołka i T. Gołachowskiego *Polskie Kresy Zachodnio-Południowe (Śląsk, Trenczyńskie Górne, Orawa, Spisz)* (1919), która – pomimo dużej skali – w dość uproszczony sposób obrazuje stosunki etniczne tego obszaru. Dodatkowo umieszczono na niej duże, schematyczne napisy, charakterystyczne dla map o treściach propagandowych (ryc. 2). Za wybitnie propagandową można uznać *Mapę wyznaniową Prus, Górnego Śląska i Polski* (1919) wydaną przez mikołowskie wydawnictwo Karola Miarki, które zastąpiło z rozpowszechniania materiałów propagujących przyłączenie Górnego Śląska do Polski. Propagandowy charakter mapy widoczny jest wyraźnie poprzez wybór danych, które świadczą na korzyść Polski, zastosowanie charakterystycznej

Ryc. 2. Fragment mapy *Polskie Kresy Zachodnio-Południowe (Śląsk, Tenczyńskie Górne, Orawa, Spisz)* F. Popiółka i T. Golachowskiego z 1919 r. z charakterystycznymi dużymi napisami. Skala oryginału 1:300 000.

kolorystyki, wyraźnych napisów, schematyczność rysunku oraz umieszczenie na mapie sugestywnego hasła.

Wyjątkowo liczna grupa map propagandowych została wydana w związku z plebiscytami, czyli referendum ludności w sprawie przynależności Warmii, Mazur, Powiśla i Górnego Śląska do Polski lub Niemiec. Decyzja o ich przeprowadzeniu sprowokowała społeczeństwo do walki, której narzędziem stały się także propagandowe artykuły, reklamy, plakaty, ulotki oraz mapy. Szczególne nasilenie działalności wydawniczej w tym zakresie objęło Górny Śląsk, gdzie na tzw. „mapy plebiscytowe” składają się liczne mapy administracyjno-polityczne tego obszaru, mapy narodowościowe i językowe, wyników głosowania i granic nowego państwa polskiego na Górnym Śląsku (D. Borowicz 2000).

Najbardziej wymownym przykładem opracowania z tego okresu jest mapa *Rząd niemiecki sam się przyznaje, że Górny Śląsk dla Niemiec stracony* (1920), wydana przez Polski Komitet Plebiscytowy. Stanowi ona przedruk propagandowej mapy niemieckiej, wydanej w podobnym celu. Strona polska starała się w ten sposób uświadomić mieszkańcom Górnego Śląska stanowisko Niemców w sprawie rezultatu głosowania plebiscytowego. O propagandowym celu mapy świadczy dodatkowo bardzo sugestywny tytuł, który sam w sobie stanowił hasło propagandowe, osłabiające stronę niemiecką w oczach Polaków.

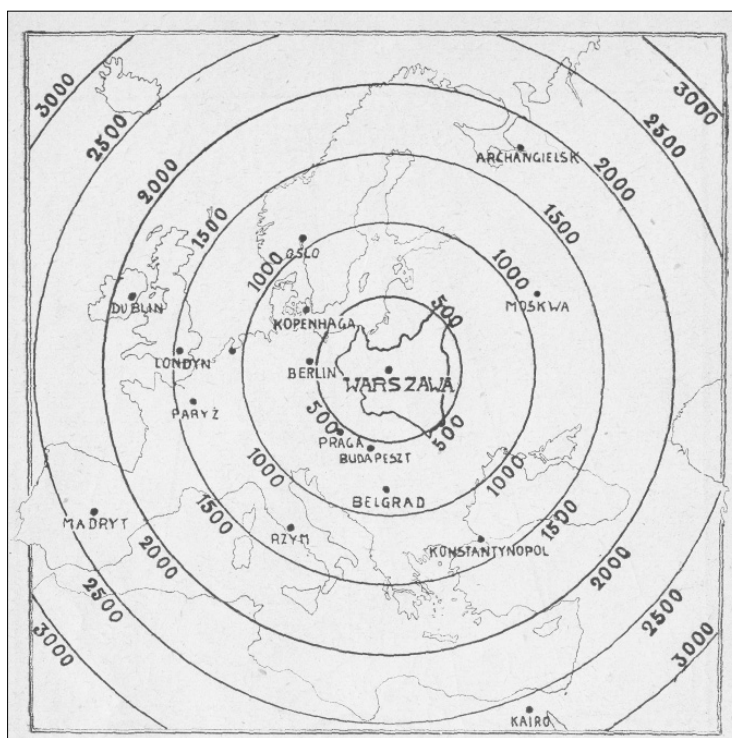
Poza obszarem Górnego Śląska opublikowano z kolei mapę informacyjno-propagandową *Śląsk polski* (1919) wydaną przez warszawskie Polskie Towarzystwo dla Ofiar Wojny, które kolportowało ją w postaci pocztówki, starając się zainteresować społeczeństwo sprawą Górnego Śląska. Oprócz zastosowania tytułu mapy sugerującego przynależność obszaru Śląska do Polski, intensywnej czerwonej barwy do pokazania obszarów polskiej dominacji (obszar wyraźnie powiększony), umieszczono na niej wizerunek orła piastowskiego, który niewątpliwie kojarzy się z polskością, a także wydrukowano strofy wierszy dotyczących Górnego Śląska.

Wiele map plebiscytowych ukazywało się w prasie. Dla obszaru Warmii, Mazur i Powiśla szczególnie pod tym względem wyróżniła się „Gazeta Grudziądzka”, która włączyła się w akcję uświadamiania społeczeństwa nie tylko poprzez publikowanie map, ale również ulotek i pism o charakterze propagandowym (P. Grabowski 1965).

Wydawanie polskich map o charakterze propagandowych w okresie międzywojennym było odpowiedzią na roszczenia terytorialne sąsiadów, którzy nie akceptowali przebiegu ustanowionych granic. Były to głównie mapy etnograficzne, podkreślające jedność narodowościową nowo powstałego państwa polskiego. Przy ich udziale propagowano zwartość obszarów nowo przyłączonych do Polski lub wykazywano polskość obszarów, które nie zostały włączone w jej granice. Przykładem opracowania z tego okresu jest *Mapka narodowościowa i polityczna obszarów b. W. Ks. Litewskiego M. Świechowskiego* (1921). Wydał ją Tymczasowy Komitet Ziemi Kowieńskiej, już po delimitacji granicy państwowej na tym obszarze. Miała ona służyć propagowaniu dominacji ludności polskiej w byłej guberni kowieńskiej – zwłaszcza w dolinie rzeki Nieświeży, przyłączonej na mocy traktatu pokojowego do Litwy. Z kolei mapa *Narodowości Rzeczypospolitej Polskiej* J. Wąsowicza (1927) to obraz stosunków narodowościowych zarówno na obszarze Polski, jak i na przygranicznych obszarach państw sąsiednich. Mapa propagowała przede wszystkim istnienie nierozzerwalnego „bloku” zamieszkanego przez Polaków oraz prezentowała wyraźną polskość Górnego Śląska, Pomorza, Wielkopolski i ziemi chełmińskiej.

Rozwój nacjonalizmu w Niemczech w latach trzydziestych XX w. przyczynił się do wydawania na dużą skalę niemieckich map o silnie propagandowej wymowie. Za ich pomocą Niemcy starali się wszelkimi sposobami pokazać przywiązanie lub wręcz przynależność niektórych pogranicznych obszarów Polski do Niemiec. Odpowiedzią na poczynania niemieckie było wydawanie map i atlasów propagujących siłę i niezależność II Rzeczypospolitej. Spośród nich należy wymienić *Polityczny atlas kieszonkowy* E. Romera (1937). Sam autor w przedmowie do atlasu podaje ideę przyświecającą jego opracowaniu: atlas miał stanowić alternatywę dla zalewających Polskę publikacji niemieckich, „utrwalających w naszym społeczeństwie poczucie niemieckiej przemożności,

a podkupiające wiarę w nasze własne siły”. Właśnie w celu wydania publikacji należy doszukiwać się działań propagandowych. Podobny cel miał *Atlas poglądowo-statystyczny Polski* K. Beliny-Wojcikiewicza (1938). Publikacja została za-dedykowana „twórcy przemysłu” Eugeniuszowi Kwiatkowskiemu. Już we wstę-pie autor zwraca uwagę, że atlas ma zobrazować, jak duży wysiłek gospodarczy podjął odrodzony kraj, propaguje jego sukcesy stwierdzeniem: „Polska jest dziś mocarstwem, zajmującym miejsce odpowiadające roli, jaką odgrywa w życiu politycznym i gospodarczym świata”. Podkreśla jak zacięcie walczyli Polacy o odzyskanie niepodległości, zamieszcza fotografie przywódców sił zbrojnych oraz sprzętu, którym dysponuje wojsko. Zawarte w atlasie mapy charakteryzu-ją się dużym uproszczeniem treści (ryc. 3). Na niektórych z nich zastosowano

Ryc. 3. Jedna z map zamieszczonych w *Atlasie poglądowo-statystycznym Polski* (s. 12) K. Beliny-Wojcikiewicza z 1938 r.

środki graficzne typowe dla map o treściach propagandowych: okręgi (wzmocniają obraz centralnego położenia Polski w Europie) i strzałki (próba otwarcia się Polski na Zachód). O propagandowej wymowie atlasu świadczy także częste odwoływanie się autora do historii Polski poprzez zamieszczenie w nim map, które pokazują państwo polskie w czasach świetności.

Podczas II wojny światowej praktycznie nie powstawały w Polsce mapy o charakterze propagandowym. Nie pozwalało na to wszechobecne zagrożenie ze strony okupantów. Popularniejszymi i zarazem skuteczniejszymi formami propagandy tego okresu stały się plakaty, ulotki, sztandary. Powstanie po wojnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej pod rządami komunistów dało początek nowej fali map propagandowych. Powstawały one pod czujnym okiem cenzorów. Do obiegu powszechnego dopuszczano tylko takie opracowania, które propagowały sukcesy polityki gospodarczej władz. Ponieważ projektów gospodarczych zakończonych sukcesem nie było zbyt wiele, mapy obrazowały zazwyczaj liczne plany i projekty budowy infrastruktury i stworzenia silnej gospodarki państwa. Niejednokrotnie rozpowszechniano wśród społeczeństwa informacje fałszywe lub niekompletne.

Przykładem publikacji z tego okresu jest *Atlas Ziem Odzyskanych* wydany w 1947 i 1948 r. przez Główny Urząd Planowania Przestrzennego. Został on opracowany w związku z działaniami dotyczącymi zagospodarowania i zasiedlenia Ziem Odzyskanych. Akcja ta miała silnie propagandowy wydźwięk. Mapy zawarte w atlasie miały propagować sukcesy, jakie komunistyczne władze Polski odniosły w dziedzinie rozwoju gospodarczego tych obszarów i ich scalania z resztą terytorium Polski. Jak zaznaczono w przedmowie do atlasu, „stanowi on dokument rezultatów pracy, które osiągnięto (...) wbrew woli tych, którzy nie wierzyli w siły twórcze Demokratycznej Polski Ludowej”.

Przypomniany rozwój gospodarki kraju służyło również *Studium Planu Krajowego* wydane w latach 1947 i 1948 przez Główny Urząd Planowania Przestrzennego. Stanowi ono w znacznej mierze zbiór map obrazujących działania określone jako „hipotetyczne” lub „planowane”. Na niektórych z nich zastosowano charakterystyczne dla map o wymowie propagandowej wyraźne okręgi i strzałki, których zadaniem jest wzmocnienie przekazu treści map. Niewątpliwie opracowanie to propagowało możliwości szybkiego rozwoju gospodarczego Polski Ludowej. Starano się przekonać odbiorcę, że Polska ma ogromne szanse na dynamiczny rozwój pod rządami komunistów.

Powszechne w owym czasie cenzurowanie materiałów źródłowych lub już gotowych map powodowało, że przedstawiały one bardzo ogólnikowe informacje. P. Kowalski (2003) podaje, że już pod koniec lat czterdziestych XX w. ograniczono dostępność informacji na temat przemysłu, a później także degradacji środowiska oraz cen i płac. Rezultatem takiego działania była niemożność podawania informacji ilościowych na mapach. W ten sposób nie dopuszczano do publicznej wiadomości niekorzystnych danych dotyczących zjawisk, charakteryzowanych zwykle na mapach ilościowymi metodami prezentacji. Przykładem może być mapa przemysłu zamieszczona w *Atlasie gospodarczym województwa opolskiego* (1965), gdzie na podstawie liczby ludności zatrudnionej w przemyśle wyznaczone zostały osrodki małe, średnie i duże, a w legendzie nie ma poda-

nych żadnych wartości liczbowych. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku mapy zamieszczonej w *Atlasie statystycznym* (1970) wydanym przez GUS, której tematem jest wartość popularnych ówczesnie czynów społecznych. Brak na niej wartości liczbowych umożliwiających określenie wielkości zjawiska przedstawionego na mapie wykresami słupkowymi. Mapa ta propaguje czyny społeczne jako źródło dochodów, a zarazem wsparcie w rozwoju nowych inwestycji – wspólnego dobra narodu.

Osobliwą publikacją o wymowie propagandowej jest historyczna mapa *Lenin w Polsce 1912–1914* (1970). Świadczy o tym już sam fakt jej wydania. Opracowanie stanowi odwołanie do pobytu przywódcy bolszewików na ziemiach polskich, mimo że jako podkład mapy zastosowano podział polityczny Europy w roku jej wydania. Postać Lenina przypomina okładka, na której umieszczony jest jego wizerunek (ryc. 4). Na mapie oznaczone są na czerwono miejsca pobytu

Ryc. 4. Okładka mapy *Lenin w Polsce 1912–1914* wydanej przez PPWK w 1970 r.

Lenina w Polsce, od których „promieniają” linie rozchodzące się w różnych kierunkach – tory rozpowszechniania się wpływów partii komunistycznej.

Oddzielnym nurtem, charakterystycznym dla okresu Polski Ludowej, było podkreślanie „zła”, jakiego Polacy i Rosjanie doświadczyli ze strony niemieckiego najeźdźcy w czasie II wojny światowej. Zobrazowanie zbrodni hitlerowskich i walk z najeźdźcą na ziemiach polskich umożliwiały również prezentacje kartograficzne. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. powstawało wiele opracowań poruszających te kwestie. Jednym z przykładów

jest mapa *Zbrodnie hitlerowskie na ziemiach Polski w latach 1939–1945*, wydana czterokrotnie w latach 1962–1971. Szczególnie sugestywna w jej przypadku wydaje się być bogata symbolika, zwłaszcza niebiesko-białe pasy w podkładzie, które A. Sidor (1966) interpretuje jako nawiązanie do pasiastych strojów obozowych.

Mapy o charakterze propagandowym lub informacyjno-propagandowym końca XX w. to opracowania zwykle towarzyszące zmianom granic podziałów administracyjnych, konfliktom społecznym, a także wyrażające stanowiska w sprawie pozakrajowych sporów politycznych. Zamieszczane były przede wszystkim w środkach masowego przekazu, gdyż w taki sposób najszybciej mogły dotrzeć do odbiorców i największy był zakres ich oddziaływania. Jak zauważają B. Dobek-Ostrowska, J. Fras i B. Ociepka (1999), nadawcami propagandy w tym okresie były zwykle władze, elity polityczne, organizacje społeczno-polityczne, kościoły i związki wyznaniowe, instytucje wychowawcze i kształcące itp., ponieważ współczesna propaganda jest najbardziej zinstytucjonalizowaną formą komunikowania.

*

Mapy – wydawałoby się, że najbardziej wiarygodne „nośniki” informacji – mogą stać się przedmiotem manipulacji, dezinformacji i propagandy. Ma to miejsce wówczas, kiedy stają się narzędziem do osiągnięcia wyznaczonych celów. Mogą podlegać wtedy szczególnym działaniom ze strony autora, któremu subiektywny cel zastępuje obiektywizm badawczy. Dokonuje on wówczas na przykład wyboru danych lub metod prezentacji sprzyjających uwypukleniu określonych zjawisk i faktów. Ma możliwość zastosowania różnych graficznych sposobów prezentacji informacji propagandowych, których zadaniem jest wzmocnienie przekazu kartograficznego i utrwalenie prezentowanych informacji w pamięci odbiorcy.

W przypadku polskich map o wymowie propagandowej częściej jednak obserwujemy publikacje, które niekoniecznie przyciągają uwagę czytelnika sposobem prezentacji treści charakterystycznym dla map propagandowych. Jednakże okoliczności wydania takich publikacji wskazują na fakt, że były one wykorzystywane jako argumenty w różnych dążeniach politycznych lub wydawane na użytek propagowania osiągnięć, głoszenia przekonań i ideologii. Polskie opracowania z początku XX w., kiedy państwo polskie nie istniało na mapie Europy, to publikacje o wymowie informacyjno-propagandowej i popularyzatorsko-propagandowej. Wydawane wówczas mapy i atlasy miały przede wszystkim przypominać o czasach świetności państwa polskiego sprzed rozbiorów. Wybitnie politycznym celem propagandowym służyły natomiast polskie mapy publikowane w okresie kształtowania się granic państwa polskiego po ponad stuletnim okresie zaborów, aż do momentu wybuchu drugiej wojny światowej. Ich zada-

niem było dostarczenie informacji politycznym decydom o istnieniu narodu polskiego, uzasadnienie konieczności utworzenia niepodległego państwa, a gdy ono już powstało – propagowanie jego spójności terytorialnej i nienaruszalności granic. Z kolei mapy okresu PRL-u służyły manifestowaniu zdobyczy socjalizmu i propagandzie gospodarki planowej.

Geneza kartograficznych polskich publikacji propagandowych wydawanych niemal do końca XX w. związana była więc w głównej mierze ze zmiennymi losami ziem polskich, zwłaszcza z ich sytuacją polityczną. Propagandzie służyły w przeważającej większości mapy tematyczne: narodowościowe, gospodarcze i polityczne. W znacznej części stanowiły one wyraz roszczeń terytorialnych i politycznych.

Literatura

- Alexandrowicz S., 1999, *Dawna mapa jako narzędzie pracy historyka*, w: *Mapa w pracy historyka*, red. T. Bogacz, B. Konopska, „Z Dziejów Kartografii”, t. 11, s. 17–24.
- Ager J., 1977, *Maps and Propaganda*, “The Bulletin of the Society of University Cartographers”, Vol. 11, no. 1, s. 1–15.
- Barbag J., 1980, *Problemy granic Polski w szkolnej kartografii RFN*, „Geografia w Szkole”, t. 33, nr 3, s. 113–115.
- Borowicz D., 2000, *Mapy plebiscytowe Górnego Śląska*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, nr 4, s. 302–315.
- Borowicz D., 2004, *Mapy narodowościowe Górnego Śląska od połowy XIX wieku do II wojny światowej*, Wrocław.
- Borowicz D., 2008, *Elementy propagandowe w kartografii*, w: *Współczesne problemy metodyki kartograficznej*, red. M. Sirko, P. Cebrykow, „Prace i Studia Kartograficzne”, t. 1, Lublin, s. 19–29.
- Borowicz D., 2015, *Kartograficzna prezentacja informacji propagandowych*, „Infotezy”, vol. 5, nr 2, s. 1–9. Dostęp: <http://www.ujk.edu.pl/infotezy/ojs/index.php/infotezy/article/view/88>.
- Bykowska Ż., 2008, *Elementy propagandowe w kartografii polskiej XX wieku*, niepublikowana praca magisterska wykonana w Zakładzie Kartografii Uniwersytetu Wrocławskiego pod opieką D. Borowicz.
- Cialdini R.B., 2012, *Wywieranie wpływu na ludzi*, Gdańsk.
- Dobek-Ostrowska B., Frasz J., Ociepka B., 1999, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław.
- Gajda J., 2007, *Media wytworem i kreatorem współczesnej kultury – kulturowe uwarunkowania mediów*, w: *Pedagogika medialna*, t. 1, red. B. Siemieniecki, Warszawa, s. 69–121.

- Gawęcki M., 1993, *Mapy etniczne Afganistanu – fakty a polityka*, „Sprawy Narodowościowe”. Seria nowa, t. 2, z. 1(2), s. 83–94.
- Grabowski P., 1986, *Przegląd atlasów regionalnych obszaru Warmii i Mazur w przekroju historycznym ze zbioru Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie*, w: *Polskie atlasy regionalne*, red. M. Klimko, „Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych”, t. 12, s. 25–33.
- Grzelak W., 1965, *Cyganeria z Udziałowej 1908–1913*, Warszawa, za: B. Poleszczuk, *Prace kartograficzne Józefa Michała Bazewicza*, niepublikowana praca magisterska wykonana w Zakładzie Kartografii Uniwersytetu Wrocławskiego pod opieką B. Olszewicza, Wrocław 1969.
- Herb H., 1989, *Persuasive cartography in Geopolitik and national socialism*, „Political Geography Quarterly”, Vol. 8, no. 3, s. 289–303.
- Horodyski B., 2000, *Atlas statystyczny Królestwa Polskiego Aleksandra Maciejszy (z okazji 125-lecia urodzin autora)*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 32, nr 2, s. 134–138
- Jowett G.S., O'Donnell V., 1986, *Propaganda and Persuasion*, Beverly Hills.
- Kowalski P., 2003, *Kartografia prasowa w Polsce Ludowej (1945–1989)*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 35, nr 2, s. 114–125.
- Monmonier M., 1996, *How to Lie with Maps*, Chicago and London.
- Murray J.S., 1992, *Maps that deceive. Cartography can easily be manipulated to support a particular point of view*, „Canadian Geographic”, Vol. 112, no. 3, s. 82–88.
- Rodzoń J., Wojtanowicz P., 2008, *Koncepcja dydaktyczna podręcznika i atlasu Eugeniusza Romera wobec geografii szkolnej w Galicji*, w: *W stulecie Atlasu geograficznego Eugeniusza Romera, 1908–2008*, red. B. Konopska, J. Pasławski, „Biblioteka Polskiego Przeglądu Kartograficznego”, t. 1, s. 36–39.
- Romer E., 1989, *Pamiętnik paryski 1918–1919*, Wrocław.
- Sidor A., 1966, *Na marginesie mapy „Zbrodnie hitlerowskie na ziemiach Polski w latach 1939–1945”*, „Przegląd Geodezyjny”, nr 8, s. 317–320.
- Siedlecki M., 1919, *Paryż 1919. Wrażenia i wspomnienia*, Kraków.
- Tokarz M., 2006, *Argumentacja, perswazja, manipulacja*, Gdańsk.
- Wojtasik L., 1986, *Psychologia propagandy politycznej*, Warszawa.
- Znyk P., 2011, *Propaganda. Współczesne oblicza*, Łask.
- Żyszkowska W., Spallek W., Borowicz D., 2012, *Kartografia tematyczna*, Warszawa.

Źródła kartograficzne

- Atlas statystyczny*, 1970, GUS, Warszawa.
- Atlas Ziemi Odzyskanych*, 1947, Główny Urząd Planowania Przestrzennego, Warszawa.
- Atlas gospodarczy województwa opolskiego*, 1965, PPWK, Warszawa.
- Bazewicz J.M., 1907, *Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego*, Warszawa.
- Belina-Wojcikiewicz K., 1938, *Atlas poglądowo-statystyczny Polski*, Bydgoszcz.
- Czekanowski J., 1918, *Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Rusi*, „Prace Geograficzne”, z. 1, red. E. Romer, Lwów.
- Dudziński A., 1919, *Polacy na Śląsku*, „Prace Geograficzne”, z. 4, red. E. Romer, Lwów.
- Lenin w Polsce 1012–1914*, 1970, 1:12 000 000, PPWK, Warszawa.
- Macieszka A., 1907, *Atlas statystyczny Królestwa Polskiego*, Płock.
- Maliszewski E., 1919, *Mapa narodowościowa ziem polskich*, 1:2 000 000, Warszawa.
- Mapa wyznaniowa Prus, Górnego Śląska i Polski*, 1919, Mikołów.
- Pawłowski S., 1919, *Ludność rzymsko-katolicka w polsko-ruskiej części Galicji*, „Prace Geograficzne”, z. 3, red. E. Romer, Lwów.
- Popiołek F., Golachowski T., 1919, *Polskie Kresy Zachodnio-Południowe (Śląsk, Trenczyńskie Górnne, Orawa, Spisz)*, 1:300 000, Kraków.
- Romer E., 1908, *Atlas geograficzny. Załącznik do: Geografia dla klasy pierwszej szkół średnich*, Lwów.
- Romer E., 1916, *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, Warszawa–Kraków.
- Romer E., 1919, *Polacy na kresach pomorskich i pojeziernych*, „Prace Geograficzne”, z. 2, red. E. Romer, Lwów.
- Romer E., 1921, *Polski atlas kongresowy*, Lwów–Warszawa.
- Romer E., 1937, *Polityczny atlas kieszonkowy*, Lwów–Warszawa.
- Rząd niemiecki sam się przyznaje, że Górny Śląsk dla Niemiec stracony*, 1920, ok. 1:300 000, Mikołów.
- Studium Planu Krajowego*, 1947, Główny Urząd Planowania Przestrzennego, Warszawa.
- Śląsk polski*, 1919, ok. 1:1 700 000, Warszawa.
- Świechowski M., 1921, *Mapka narodowościowa i polityczna obszarów b. W. Ks. Litewskiego*, 1:2 000 000, wyd. Tymczasowy Komitet Ziemi Kowieńskiej.
- Wąsowicz J., 1927, *Narodowości Rzeczypospolitej Polskiej według spisu z 30 września 1921*, 1:850 000. Lwów–Warszawa.
- Westermann Schulatlas*, 1973, wyd. 6, Braunschweig, Georg Westermann Verlag.
- Zbrodnie hitlerowskie na ziemiach Polski w latach 1939–1945*, 1971, 1:600 000, PPWK, Warszawa.

Old maps as a subject to manipulation and propaganda tool

Dorota Borowicz

Uniwersytet Wrocławski

E-mail: dorota.borowicz-micka@uwr.edu.pl

Summary: The map is a highly evocative image that influences its viewers' perception of reality. The average reader usually sees the map as a reliable source of information, because if facts and phenomena are located in geographic space, they are usually considered to be true. The combination of the map's impact and the subjectivity of the author's actions is a factor that may influence the map's usage as an influential tool of manipulation leading to a specific goal.

Disinformation and propaganda are the two main types of manipulation. The first revolves around misleading and is usually isolated and nonrecurring in nature. Propaganda, on the other hand, involves the mass dissemination of information and is a deliberate and systematic attempt to shape perceptions and to manipulate thoughts, and often also the behaviour of the recipient, in order to achieve reactions that are consistent with the intentions of the broadcaster of the information. The propaganda process engages a number of elements of so-called visual propaganda, i.e. leaflets, posters, press, photographs and banners, as well as maps. Propaganda maps are most often used as arguments in various political endeavours or issued to publicize achievements and proclaim beliefs and ideologies.

Numerous examples of maps developed and published for propaganda purposes can be found in the Polish cartography of the 20th century. Their origins were closely connected with the changing fate of the Polish lands, especially in relation to the political situation. These maps include compilations of the informative propaganda and popularization propaganda of the early 20th century, maps of political persuasion issued during the First World War and the peace negotiations after its conclusion, maps of territorial claims and arguments against them from the period of the Second Polish Republic, and maps manifesting the gains of socialism and propaganda for the planned economy of the People's Republic of Poland.

Keywords: manipulation, propaganda, old maps, propaganda maps, Polish cartography of the 20th century
